

Qədim türk ərənləri

Tariximizin daş salnamələri

Əbülfəz RƏCƏBLİ,
filologiya elmləri doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin
professor

Türk xalqlarının ən qədim yazılı abidələri olan Orxon-Yenisey kitabələri şərqdə Sarı dənizdən, qərbdə Macarıstana qədər Avropa və Asiyaın geniş ərazisinə səpələnmişdir. Bu kitabələr əsasən daş və mərmər üzərində yazılmışdır. Bəzən kağız, miss, gümüş qab-qacaq, güzgü və ağac üzərində yazılmış kitabələrə də rast gəlmək olur. Daş və mərmər üzərində həkk edilmiş kitabələr ya başdaşları, ya da türk cəngavərləri, görkəmli sərkərdələr və xaqanlar üçün tikilmiş sərdabələrin epitafiyalarıdır.

Bəzi tədqiqatçılar bu kitabələri «məzaristan poeziyası» adlandırmışlar. Böyük Orxon kitabələrində həqiqətən də poeziya ünsürləri var. Bununla belə, Orxon-Yenisey abidələri, xüsusən Kül Tigin, Bilgə xaqan, Tonyukuk, Ongin, Küli Çor və Moyun Çor abidələri qədim türk qəbilələrinin, dövlətlərinin, xüsusən, Şərqi Türk xaqanlığının, ümumiyyətlə, türk dövlətçiliyinin tarixini öyrənmək üçün ilk və Çin salnamələri müşayiət edildikdə ən etibarlı qaynaqdır. Lakin 100 il bundan əvvəl həmin kitabələrin məzmunundan xəbərimiz yox idi. çünki onlar 1893-cü il dekabrın 15-dək heç kimə tanış olmayan, elm üçün əsrlərlə sirli qalan bir əlifba ilə yazılmışdı.

Qədim Çin salnamələrini çıxsaq, XIII əsrədək tarix kitablarında Orxon-Yenisey kitabələri haqqında heç bir məlumata rast gəlmirik. Düzdür, fars, Bizans və qismən ərəb, erməni qaynaqlarında qədim türk qəbilələri və dövlətləri, fars, gürcü, erməni və yunanların (Bizans, Vizantiya, Şərqi Roma imperiyası) qədim türklərlə, onların yaratdıqarı qüdrətli dövlətlərlə apardıqları müharibələr, türklərin işğalçılıq yürüşləri, türk dövlətləri və dövlətçiliyi, qədim türk qəbilələrinin mədəniyyəti haqqında qeydlərə tez-tez rast gəlmək olur. Lakin bu qaynaqların heç birində Orxon-Yenisey kitabələri xatırlanmır. Belə demək mümkünsə, Qərb mənbələrində (türklər ərəb və farslara nisbətən Şərqdə yaşadıkları və Çin mənbələrini Şərq qaynaqları saydığı üçün belə deyirəm) Orxon-Yenisey kitabələri haqqında ilk məlumat XIII yüzillikdə tarixçi Alaəddin Ata Məlikin «Cüveyni tarixi cahangüşa» adlı əsərində verilmişdir. Avropalılar isə ilk dəfə onlarla 1692-ci ildə Amsterdam şəhərinin burqomistri Nikolay Vidzenin kitabı vasitəsilə tanış olmuşlar.

Həmin vaxtdan başlayaraq kitabələrin mənşəyi, hansı xalqa məxsusluğu, yazıldığı əlifbanın mənşəyi haqqında Avropa alimləri arasında geniş elmi mübahisə açılır. Bu mübahisə 1730-cu ildən sonra daha da genişlənir, çünki həmin il «Böyük Pyotrun əsir İsveç zabiti» Filipp İohann Tabbet Stralenberq Sibir sürgünündən qayıtdıqdan sonra Stokholmda nəşr etdiyi kitabında Yenisey çayı hövzəsində təsadüf etdiyi və avropalılar üçün hələ də

sirli olan bir əlifba ilə yazılmış başdaşlarından bir neçəsinin şəklini təqdim etmişdi. Az sonra daha iki arxeoloqun - D.Y.Messersmidt və T.Bayerin gündəliklərində də Orxon-Yenisey kitabələri haqqında məlumat verilir.

XVIII əsrin sonunda akademik P.S.Pallas bir neçə kitabənin şəklini nəşr etdirir. XVIII əsrin ortalarında Orxon-Yenisey kitabələrinin hansı xalqa məxsusluğu haqqında ilk fərziyyə meydana çıxır. T.Bayer güman edir ki, kitabələr keltlərə mənsubdur və kelt run işarələri ilə yazılmışdır. Orxon-Yenisey əlifbasının səhv olaraq, run, yaxud runik əlifba, kitabələrin isə yenə də səhv olaraq run yazısı adlandırılması da buradan meydana çıxmışdır.

T.Bayerdən sonra da Orxon-Yenisey yazısının şifrinin açıldığı 1893-cü il dekabr ayınadək bu kitabələrin, habelə onların yazıldığı işarələrin müxtəlif xalqlara məxsus olması haqqında xeyli fərziyyə irəli sürülmüşdür. İki nəfərdən - türk dillərinin görkəmli tədqiqatçısı, fin alimi J.B.Abel-Remüzə və Orxon-Yenisey kitabələrinin axtarılıb tapılmasında, tədqiqində müstəsna rolu olmuş N.M.Yadrin-tsevdən başqa heç kim bu sirli işarələrin qədim türk qəbilələrinə məxsus olduğundan bir kəlmə də danışmamışdır. Bəziləri isə əks fikir söyləmişlər. Rus alimi V.Florinski Yenisey kitabələrinin slavyan mənşəli olması haqqında Q.İ.Spaskinin fərziyyəsini müdafiə etmişdir. Rommel isə Yenisey kitabələrinin yazıldığı işarələri alman runları ilə müqayisə edib belə bir nəticəyə gəlib ki, bu kitabələr ya skif, ya da yunan-qot mənşəlidir.

Mübahisələrin kəsilməsi üçün ya ikidilli kitabələrin tapılması, ya da kitabələrin yazıldığı işarələrin - əlifbanın açılması lazım idi. İkidilli abidələrin olmasının mümkünlüyü haqqında J.B.Abel-Remüzə hələ 1882-ci ildə yazmışdı. Q.İ.Spaskinin məqaləsinə verdiyi rəydə o, göstərirdi ki, Asiya xalqlarında qəbir üzərində «pey» adlanan ikidilli, hətta üçdilli yazısı olan daş obelisklər qoymaq adəti varmış. Belə obelisklərin tapılması Yenisey kitabələrinin kimə məxsusluğu məsələlərinin həllinə mühakimə və fərziyyələrdən daha çox kömək göstərə bilərdi.

1889-cu ildə rus coğrafiya cəmiyyətinin Şərqi Sibir şöbəsi Monqolustana ekspedisiya təşkil edir. Ekspedisiyaya N.M.Yadrintsev rəhbərlik edirdi. Ekspedisiyanın elə birinci səfərində Monqolustanın şimalında Selenqa çayının qolu olan Orxon çayının hövzəsində Yenisey kitabələrinin eyni olan işarələrlə yazılmış iki böyük kitabə - Koşo Soydam kitabələri kəşf edilir. Bu, sonralar tarixə Kül Tigin abidəsi haqqında yazıldı: «Qeyri-adi davamlı və möhkəm qranit əsrlərdən bəri aşınmışdır və minillik qədimliyi göstərir. Bəzi «səhifələr» mühafizə edilmişdir. Bunlar Sibirin başqa yerlərində də rast gəldiyimiz sirli run yazılarından ibarətdir. «Səhifələrin» yanlarında və obeliskin arxasındakı «səhifədə» kitay (yaxud kidan) heroqlifləri var. Əgər bu yazılar Çin dilindədirsə, onda, ola bilsin ki, onlar runların açılması üçün açar versin». N.M.Yadrin-tsevin fikri düz çıxdı. Məşhur rus alimi, çinşünas V.P.Vasilyev Kül Tigin abidəsinin Çin heroqlifləri ilə yazılmış üzünü oxuyub aydınlaşdırdı ki, indiyədək sirli sayılan bu yazılar türk qəbilələrinə məxsusdur. Kül Tigin abidəsinin Çin mətnində məşhur tu-kyue (türküt) sərkərdəsi Kül Tigindən söz açılırdı. Şimali Monqolustanda tapılmış abidələrdə türk sərkərdələrindən söhbət gətməsinə baxmayaraq tanış olmayan işarələrlə yazılmış mətnləri oxumadan onların yazıldığı hərflər və onların dili haqqında mühkimə yürütmək olmazdı.

Kül Tigin abidəsinin naməlum işarələrlə yazılmış mətninin oxunması ilə rus

alimi akademik V.V.Radlov və Danimarka alimi professor V.Tomsen məşğul olur. 1893-cü il dekabrın 15-də V.Tomsen Sibir və Şimali Monqolustanda tapılmış bu sirli kitabələrin yazıldığı əlifbanı açmağa müvəffəq olur. O, Çin heroqlifləri və naməlum işarələrlə yazılmış məntlərdə uyğun gələn yerləri tutuşdurub əvvəlcə tenri (tanrı), türk, kül (şahzadənin adıdır) və tigin (şahzadə) sözlərini oxuyur, kitabələrin dilinin türk dili olduğunu müəyyənləşdirir. Danimarka Kral Klmlər Akademiyasının iclasında öz kəşfi haqqında məlumat verir. Bir neçə gündən sonra 1894-cü il yanvarın 19-da V.V.Radlov Kül Tigin abidəsinin türk mətnini oxuyub tərcümə edir. Məlum olur ki, bu abidə 716-734-cü illərdə Şərqi Türk imperiyasının hökmdarı olmuş Bilgə xaqanın kiçik qardaşı, məşhur türk sərkərdəsi və öz dövrünün yenilməz cəngavəri olan şahzadə Kül üçün tikilmiş məqbərənin tərkib hissəsidir.

İndi çox vaxt göytürk əlifbası adlanan Orxon-Yenisey əlifbasının şifrinin açılmasından keçən yüz il ərzində bu qədim türk abidələri dünyanın müxtəlif dillərində danışan alimlər tərəfindən dönə-dönə tədqiq edilmiş, ayrı-ayrı sözlərin oxusu (tarnskripsiyası) və tərcüməsi dəqiqləşdirilmiş, abidələrin dilinin fonetik və qrammatik quruluşu araşdırılmışdır. Orxon-Yenisey abidələrinin tədqiqi sahəsində əvəzsiz xidmətləri olmuş alimlərdən V.V.Radlov, V.Tomsen, P.M.Melioranski, H.N.Orkun, S.Y.Malov, N.M.Yadrintsev, V.Bartold, V.P.Vasilyev, Nəcib-Asim, V.Banq, C.Kloson, M.Ergin, V.M.Nasilov, İ.A.Batmanov və başqalarının əməyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə alimlərin ağır zəhməti sayəsində biz indi Orxon-Yenisey abidələri, qədim türk qəbilələri, türk xalqlarının bizim eradan əvvəl və bizim eranın birinci minilliyində Asiya və avropanın geniş ərazisində yaratdıqları qüdrətli dövlətlər - türk imperiyaları haqqında əhatəli bilik əldə edirik.

Azərbaycanda Orxon-Yenisey abidələrinin tədqiqinə əsrimizin 60-cı illərində başlanmışdır. Bu sahədə A.Məhərrəmov, Ə.Şükürlü, Y.Məmmədov, Ə.Quliyevin əməyini qeyd etmək lazımdır. Respublikamızda abidələrin dilinə həsr edilmiş üç namizədlik və bir doktorluq dissertasiyası müdafiə edilmiş, bir neçə monoqrafiya və dərslik nəşr edilmişdir. Lakin təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, Orxon-Yenisey abidələri və onların dilinin öyrənilməsi respublikamızda yaxşı vəziyyətdə deyil. «Orxon-Yenisey abidələri» kitabının nəşri beş il çəkdi, abidələrin dilinin morfologiyasına həsr edilmiş monoqrafiya isə 1970-ci ildən çap prosesindədir. Türk xalqlarının, o cümlədən, azərbaycanlıların ən qədim yazılı abidələrinin öyrənilməsi sahəsindəki acınacaqlı vəziyyəti təəssvür etmək üçün təkə bir faktı oxucuların nəzərinə çatdırmaq istəyirəm: bu sətirlərin müəllifinin qədim türk abidələrinə, onların dilinə və qədim türk qəbilələri və dövlətlərinin tarixinə həsr etdiyi irilixirdalı 15 kitabı neçə illərdir ki, çap olunmamış qalır.

YUNESKO-nun qərarı ilə bu il dekabrın 15-də bütün dünya Orxon-Yenisey abidələrinin oxunmasının 100 illiyini qeyd etmişdir. Bu münasibətlə bir il əvvəl Azərbaycan prezidentinin qərarı ilə respublika yubiley komitəsi yaradılmışdı. Mənim bildiyimə görə, komitə bir dəfə iclas keçirmiş, sonra üzvləri dağılmışdır. Bunun səbəblərindən biri də budur ki, komitəyə Orxon-Yenisey abidələrinin tədqiqi ilə məşğul olan mütəxəssislər yox, bu abidələr haqqında heç bir məlumatı olmayan adamlar daxil edilmişdi.

25.01.94

QƏDİM TÜRK MİFLƏRİ

Qədim türk əsəiri - 1

Çin qaynaqlarında Tai-şu, Çjou-şu və Syu-lu Türk qəbilələrinin genealojiyasına aid iki əfsanəni bizə çatdırır. Əfsanələrin təhlili göstərir ki, onların realist əsası vardır; türklərin mənşəyini öyrənmək üçün tarixi əhəmiyyətə malikdir.

Birinci əfsanəyə görə türklərin ulu əcdadları əvvəlcə böyük bataqlığın kənarında bir aymak olmuşdur. Bey-şi və Suy-şu onların məskunlaşdığı yeri dəqiqləşdirərək göstərir ki, türklər Sixayında yəni Qərb dənizinin sağ sahilində (Qərb dənizinin qərbində) məskun olmuşlar. Bizim eranın VI-VIII yüzilliklərində Si-xay dedikdə Aral və Xəzər dənizləri nəzərdə tutulurdu. Bizim eranın ilk minilliyinin birinci yarısından V yüzilliyin sonlarına qədər bu ad Monqolustandakı Kuku-nor gölünə və Qərbi Tsinxayın sərhədindəki vilayətlərə aid edilirdi. Başqa bir məlumata (R.Materin tədqiqatlarına) görə bizim eramızın IV-V yüzilliklərində Edzinqol çayının (Monqolustandadır) deltasındakı geniş ərazi nəzərdə tutulmuşdur. Mənbələrin göstərdiyi dövrdə Sixay dairəsi Qanou əyalətinin böyük bir hissəsini, şimal-qərbdə Tufan depressiyasını və cənubda Sinini əhatə edirdi. (Lyon əyaləti) Si-xayda yaşayan türklər qonşu qəbilənin əsgərləri (yəni tərcüməçilər «Lin dövlətinin əsgərləri» deyərək tərcümə edir və onları siyanbi qəbilələrindən birinin adları ilə eyniləşdirirlər; siyanbi qəbilələri türk və monqol qəbilələri ittifaqından yaranmışdır) tərəfindən qırılıb məhv edilmişdi. Təkcə düşmənlər tərəfindən eybəcər kökə salınmış (bəzi mənbələrin məlumatına görə, qolları və ayaqları kəsilmiş) on yaşlı bir oğlan sağ qalır. Əsgərin uşağa yazığı gəlir, öldürməyib, gölə atırlar. Bir diş qurd (canavar) oğlanı xilas edir və sonra onun arvadı olur. Düşmən qəbilənin başçısı oğlanın diri olduğunu eşitdikdə adamlarını göndərir ki, onu öldürsünlər. Əsgərlər oğlanı gizləndiyi yeri tapır və qəbilədəki sağ qalmış sonuncu adamı da öldürürlər: qur ilə çinlilərin rəvayətin görə qaçıb Qaoçandan Şimal qərbdəki dağlarda (Tufan vadisində) gizlənir. Güman ki, Qaoçandan şimal qərbdəki dağlar dedikdə salnamə müəllifi Altay dağlarının şimal-qərbində Çu çayı axır. Dağlarda mağara vardır, mağaranın mərkəzində bir neçə dairəsi olan sıx otla örtülmüş vadi vardır, dörd tərəfi hündür dağlarla əhatə edilmişdir. Görünür, salnamə müəllifi mağara dedikdə hər tərəfi sıldırım dağlarla əhatə edilmiş vadini nəzərdə tutur. Tufan vadisindəki mağarada diş qurd on oğul doğur. Qurdun türk oğulları həddi buluga çatdıqda qaoçanlı qızlarla evlənir, uşaqları olur. Sonralar hər oğlanın övladları öz tayfasını yaradır. Oğullardan biri Aşına adlanır («şina» monqol dilində qurd deməkdir, a səsi isə hörmət əlaməti olaraq sözün önünə artırılır) ondan törəyən tayfanın adı da Aşına tayfası olur. Aşına zirəkliyi, fərasəti, bacarığı və ağılı ilə qardaşlarından fərqləndiyi üçün bütün qəbiləyə başçılıq edir. (qaynaqlarda göstərilir ki, dövlətin hökmdarı kimi qəbul edilir). Aşına öz mənşəyini yada salaraq iqamətgahının qapısı üstündə qurd başı çəkilmiş bayraq asır. Zaman keçdikcə qəbilədəki tayfaların sayı artıb bir neçə yüzə çatır. Bir neçə beldən sonra Aşınanın xələflərindən biri - Asyan şad (şad türklərdə xaqandan sonra ən böyük rütbədir) qəbilənin başçısı və bütün aymakı ilə birlikdə mağaradan çıxır (yəni Altay dağlarındakı vadidən düzənə enir) və Altayda məskunlaşır. Aşına qəbiləsi Altayda məskunlaşır.

(Davamı 5-ci səhifədə)

QƏDİM TÜRK MİFLƏRİ

Qədim türk əsəti - 1

(Əvvəli 2-ci səhifədə)

Aşına qəbiləsi Altayda Juan-juan-ların təbəliyini qəbul edir, onlar üçün dəmir çıxarır və emal edir. altay dağlarında qəbilə Türk adını qəbul edir. Əsətiyə görə, bu ad Altay dağlarının yerli adı ilə bağlıdır.

İkinci əfsanəyə görə, türklərin ulu əcdadları, So ölkəsindən çıxmışdır. So ölkəsi hunlardan şimalda yerləşir. Rus tədqiqatçısı N.Aristov bu yeri Altay dağlarının şimal yamaclarında Qu (Lebed) çayının Biy çayına töküldüyü yerlə lokallaşdırır. Qəbilə başçısının adı Abanbu (başqa rəvayətə görə, aymakın ağsaqqalının adı Apanbu) idi. Bir rəvayətə görə, Abanbunun on yeddi oğlu olmuşdur. Onlardan biri - İcjini-nişidu «dişi qurdun oğlu» adlanır. So ölkəsi düşmənlər tərəfindən məhv edilir, xilas olmağa imkan tapmış tayfalar dağılıb dünyaya səpələnir. Başqa rəvayətə görə, Apanbugil yetmiş qardaş olmuşdur. Onların arasında İcjini-nişidu birinci hesab edilirdi. «Qurd oğlu» İcjini-nişidu fəvqə-təbii xüsusiyyətlərə malik idi; o, külək və yağışı çağırabilirdi. Məhz buna görə onun tayfası başqa tayfalara nisbətən əlverişli şəraitdə yaşayırdı. İcjini-nişidu iki arvad alır: deyilənlərə görə, onlardan biri yay ruhunun, digəri qış ruhunun qızı idi. İcjini-nişidunun birinci arvadı ona dörd oğul doğur. Rəvayətə görə, onun oğullarından biri «ağqu» olur və yenə də rəvayətə görə, Altay ölkəsindəki Qu çayının adı buradan götürülmüşdür. İkinci oğul Afi (Abakan) və Qyan (Kem, Yenisey) çayları arasında yerləşən Tsiqu ölkəsinin əsasını qoruyur. Üçüncü oğlan Çjuçje (Çusi) çayı hövzəsində hökmdarlıq edir. böyük oğul Nodulu şad (şad termini tarixdə ilk dəfə burada işlənir) isə Tsyansı Çjuçjesi (başqa variantda:

Basıçusişi) dağlarında məskən salır. Abanbunun öz tayfası da Nodulu şadın tayfasına birləşir. Dağlarda ilin çox hissəsi soyuq keçirdi. Böyük oğul istilik gətirir və bununla da qəbiləni xilas edir. Buna görə də onu Tüküye (bu Çin sözünü türkcə türk şəkilində ifadə etmək olar) adı ilə hökmdar qoyurlar. Əfsanəyə görə, Nodulu şadın on arvadı olmuşdur. Nodulu şadın hər arvadından olan oğulları öz analarının tayfa adını daşımışdır. Aşına Nodulu şadın kiçik arvadından olan oğlunun adıdır (belə çıxır ki, Tüküye, yəni türk türk termini aşına terminindən qədimdir, amma birinci əfsanədə əksinədir). Nodulu şad vəfat etdikdən sonra onun oğulları belə qərara gəlirlər ki, yarış keçirsinlər, başqa qardaşlara nisbətən daha güclü və daha çevik olanı qəbiləyə başçı seçsinlər. Yarışda Aşına qalib gəlir və onu qəbiləyə başçı seçirlər. Qəbilə başçısı olduqdan sonra o, Asyan şad adını qəbul edir. Asyan şad vəfat etdikdən sonra oğlu yaxud qardaşı oğlu Tuu qəbilənin başçısı olur. Tuunun oğlu Tumının vaxtında aymakın sayı xeyli artır və o, ipək və pambıq parça almaq üçün Çin sərhəddinə gəlir və beləliklə, Orta dövlətə münasibətlərə girir. Tuunun oğlu Tumın türk xaqanlığının əsasını qoymuşdur. Göy türk Orxon-Yenisey abidələrində Bumın xaqan adı ilə təqdim edilən xaqanın adı da Çin qaynaqlarında Tumın şəklində işlədilir. Lakin əfsanədəki Tumın Modə şanyüden (Oğuz xaqandan) əvvəl yaşamışdır. Tumın xaqan isə Modə nəslinin məhvindən (bizim eranın 92-ci ili; Modə şanyü özü isə bizim eradan əvvəl 174-cü ildə vəfat etmişdir) 460 il sonra, yəni 552-ci ildə Türk xaqanlığı yaratmışdır. Tan şü salnaməsi yazır ki, «qərb türklərinin ulu əcdadı Nodulunun nəvəsi Tuu idi. Ona böyük yabğu da deyirdilər. Tumın Tuunun böyük oğlu idi».

Türklərin genealogiyası haqqında bu iki əfsanənin oxşarlığı təkcə bu-

nunla bitmir. Hər iki əfsanədə türklərin ulu əcdadlarının mənsub olduğu qəbilənin (yaxud) ölkənin məhvindən danışılır. Hər iki əfsanədə sonralar qəbilənin əsasını qoyan şəxsin (yaxud şəxslərin) qaçması göstərilir. Hər iki əfsanədə qəbilənin ilk dövrlərdə on tayfadan ibarət olduğu qeyd edilir: birinci əfsanədə qurdun oğlanlarının sayına görə: ikinci əfsanədə qurdun nəvəsinin arvadlarının sayına görə (nəvənin hər arvadından olan oğulları öz analarının tayfa adını daşıyırdı). Hər iki əfsanədə qəbilənin tarixində formalamasında Aslan şadın mühüm rol oynadığı göstərilir. Kiçik fərqləri nəzərə almaq da olar. Belə hallarda əlavələrin və ötürmələrin olması labüddür, çünki bir nəfər üçün əhəmiyyətli görünən təfərrüat başqası üçün artıq görünə bilər.

Məhz türklərin öz mənşələrini qurdla əlaqələndirmələrinə görə ki, sonralar türklər öz bayraqlarında qurd başının şəklini çəkirdilər.

Türklərin mənşəyi haqqında Ön Asiyada yaranmış məlumatlar da mövcuddur. Türklərin və monqolların mənşəyi haqqında tarixçilərin bizə çatdırdığı məlumatlar miflər (əsətiylər), xalq rəvayətləri, xalq əfsanələri ilə bir-birinə elə möhkəm sarmaşmışdır ki, həqiqətin haradan başladığını müəyyən etmək indi çətindir.

Rəvayətə görə, Yafətin oğlu Türk Xəzər dənizindən Koreya körfəzi-nədək Orta və Mərkəzi Asiyada məskən salan qəbilələrin ulu babası hesab edilir, türkün yeddi belindən iki əkiz oğlan - Tatar və Monqol - dünyaya gəldi. Onların atası İlli xan (xaqan) Türküstanı oğulları arasında böldü: ölkənin şərq yarısını Tatara qərb yarısını Monqola verdi. Beləliklə, Türkün nəslindən iki sülalə yarandı. Monqol xaqanın oğlu Qara xaqanın Oğuz xaqan adlı oğlu olur: deməli, Oğuz xaqan Monqol xaqanın üçüncü, Türk xaqanın onuncu belidir. Oğuz xaqan Orta Asiyada qədim böyük fəthlərin ilki, birincisidir.